

Відділення історії, філософії та права НАН України належить до провідних структурних підрозділів академії. Воно об'єднує установи соціогуманітарного профілю, які здійснюють поглиблене наукове дослідження вітчизняної історії та актуальних проблем соціального, політико-правового й культурно-цивілізаційного розвитку України в регіональному й глобальному контекстах.

Наукова діяльність відділення та установ відповідного профілю здійснювалася в умовах складних перипетій історичного розвитку України й нерозривно пов'язана з долею академії. Започаткована в період гетьманату П. Скоропадського, розгорнута за часів радянської влади в Україні, академія сьогодні продовжує розвиватися на якісно новому рівні вже в незалежній Українській державі. Попри значний і часто суперечливий вплив різних історичних епох, діяльність відділення, як і діяльність усієї академії загалом, у своїй фундаментальній основі завжди була спрямована на служіння Україні і її народу.

<...> Сьогодні відділення є найбільшим за кількістю наукових установ і чисельністю співробітників у Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України. Станом на початок 2013 р. до складу відділення входять 22 установи, у яких працює 3071 особа, у тому числі 1410 наукових працівників, з яких 194 доктори й 686 кандидатів наук. «Списковий склад» членів відділення нині 108, налічує 12 дійсних членів і 26 членів-кореспондентів НАН України.

Бюро відділення спрямовує діяльність установ на відпрацювання комплексної програми поступу українського суспільства у XXI ст. Учені відділення наполегливо аналізують новітні тенденції і явища сучасного суспільно-політичного, соціально-економічного й культурного життя, розробляють стратегічні прогнози, концептуальні моделі та алгоритми вирішення завдань у розвитку політико-правової системи, державного управління, освіти, науки й культури. Саме в працях науковців відділення комплексно і якнайповніше обґрунтовано ідеї піднесення ролі соціогуманітарних чинників в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, культурного прогресу як визначального рушія інноваційного поступу України у XXI ст.

Новітні досягнення в галузі історичної науки пов'язані насамперед з виходом на принципово новий рівень концептуального осягнення вітчизняного минулого, що є основою формування сучасної культури історичного мислення, його деміфологізації.

Провідними установами історичного профілю у відділенні є Інститут історії України НАН України, очолюваний академіком В. Смолієм, та

Інститут археології НАН України під керівництвом академіка П. Толочка. Спільними зусиллями цих інститутів вироблено сучасну наукову концепцію історії України від давнини до сучасності. Значний комплекс наукових досліджень і заходів з охорони багатой історико-археологічної спадщини Півдня України здійснюють Кримський філіал Інституту археології НАН України, очолюваний членом-кореспондентом В. Чабаєм, Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» (директор Г. Лисікова) і найстаріша за часом заснування (1825 р.) музейна установа України Одеський археологічний музей НАН України (директор доктор історичних наук І. Бруяко).

В установах історичного профілю відділення розробляються теоретичні й методичні проблеми археографії та джерелознавства, здійснюється виявлення, опрацювання й публікація писемних пам'яток вітчизняної історико-культурної спадщини, дослідження проблем повернення в Україну документів і пам'яток, що становлять історико-культурне й духовне надбання українського народу, видання зарубіжних джерел з історії соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку, міжнародних зв'язків України.

Створена у 2011 р. на базі Інституту європейських досліджень НАН України Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України» під керівництвом доктора історичних наук А. Кудряченка успішно розгорнула комплексні дослідження проблем динаміки всесвітньо-історичного процесу, історичних зв'язків України з країнами й народами світу, актуалізації і впровадження передового світового цивілізаційного досвіду в практику суспільно-політичного й культурного життя України.

Науково-методичні й прикладні проблеми пам'яткоохоронної роботи опрацьовує Центр пам'яткознавства НАН України й Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (директор кандидат історичних наук О. Титова).

Багатопротильністю досліджень історико-культурної спадщини як фактора формування національної свідомості, проблем теорії та історії української культури, суспільно-політичних і національно-визвольних рухів на західних землях України в контексті загальноукраїнських і європейських соціально-економічних, політичних, культурних й етноконфесійних процесів відзначається Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові, очолюваний доктором історичних наук М. Литвином.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, який у різний час успішно очолювали академіки І. Курас і Ю. Левенець, усебічно опрацьовує проблеми суспільно-політичного й етнонаціонального розвитку

України в контексті геополітичних змін, модернізаційних і глобалізаційних процесів ХХ – поч. ХХІ ст.

Важливу роль у теоретичному обґрунтуванні й практичному забезпеченні розвитку української правової системи, удосконаленні вітчизняного законодавства відіграють дослідження Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України (директор академік Ю. Шемшученко) – провідної науково-дослідної установи юридичного профілю в Україні. Ефективно працює створений інститутом Київський університет права НАН України (ректор кандидат юридичних наук Ю. Бошицький).

В умовах динамічних трансформаційних змін, які відбуваються в Україні, особливого значення набуло вивчення стану й напрямів соціальної еволюції сучасного українського суспільства. Ці проблеми під керівництвом академіка В. Ворони плідно досліджує Інститут соціології НАН України – продовжувач давніх традицій української соціологічної науки.

Вагоме значення мають новітні напрацювання, що здійснюються в Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України під керівництвом академіка М. Поповича. Вони спрямовані на філософське осмислення сучасного світу, буття в ньому українського народу, опанування національного духовного досвіду, інтегрування в життя сучасного суспільства духовних надбань минулих поколінь.

Центр гуманітарної освіти НАН України (директор доктор філософських наук В. Рижко) результативно поєднує підготовку аспірантів установ НАН України з філософських дисциплін з оригінальними дослідженнями в галузі постнекласичних методологій і гуманітарної експертизи.

Проблеми релігії й церкви, етноконфесійних відносин в Україні і їх гармонізації успішно розв'язує профільний науковий підрозділ – Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України під керівництвом доктора філософських наук А. Колодного.

Здійснюються комплексні міждисциплінарні дослідження історії та культури країн Сходу, сучасного соціально-економічного розвитку країн і регіонів Сходу, історичних, мовних і культурних зв'язків між Україною й народами Сходу, а також історії українського сходознавства. Спеціальна увага приділяється дослідженню історії й культури народів Криму, їхніх зв'язків із цивілізаціями Сходу, проблемам сучасного розвитку кримськотатарського й інших народів Криму, питанням збереження їхньої самобутності та інтеграції в українське суспільство.

Важливу роль у задоволенні зростаючих культурно-інформаційних потреб українського соціуму, формуванні в Україні суспільства знань

відіграють Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського і Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, які в останні десятиріччя перетворилися на потужні науково-інформаційні комплекси.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, діяльністю якої тривалий час керував академік О. Онищенко (нині бібліотеку очолює кандидат історичних наук В. Попик), за обсягом фондів, що становить 15,2 млн од. зберігання, належить до найбільших бібліотек світу. НБУВ має найповніше в державі зібрання пам'яток слов'янської писемності й рукописних книг, архіви та книжкові колекції видатних діячів української і світової науки й культури.

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, яку очолює член-кореспондент М. Романюк, є найбільшою книгозбірнею Західного регіону України, науково-інформаційним і дослідним центром загальнонаціонального значення. У її фондах, які нараховують понад 8,5 млн од. зберігання, міститься найбагатша у світі колекція україніки, зокрема української й зарубіжної періодики XIX – першої половини XX ст., унікальні колекції творів українського і світового мистецтва, рукописів XIII–XX ст.

Показовим для наукового, суспільно-політичного й культурного життя України впродовж останнього десятиріччя стало стрімке піднесення академічної словниково-енциклопедичної справи. Важливим кроком на цьому шляху стало утворення 2005 р. на базі Координаційного бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (директор кандидат філологічних наук М. Железняк) – установи, яка аналізує та узагальнює світовий і національний досвід енциклопедичної справи, розробляє науково-методичні засади укладання енциклопедичних видань різного типу, координує підготовку цих видань в Україні.

Особливе місце в діяльності відділення посіла підготовка концептуальних і прогностичних матеріалів загальнонаціонального, державного значення. Провідні вчені відділення розробили проекти концепції здійснення політичної реформи, концепції й програми розвитку гуманітарної сфери, концепції етнонаціонального розвитку України, спільно з Держкомтелерадіо України – проекту концепції державної інформаційної політики. Відділення взяло активну участь у підготовці національних доповідей НАН України «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави», «Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015», «Національний суверенітет України в умовах глобалізації», у розробленні проекту Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року.

Важливим внеском у піднесення гуманітарної науки й культури стало створення фундаментальних багатотомних узагальнюючих праць і джерельних видань з історії та культури України. Зокрема, видано «Давню історію України» у 3 т., серію «Україна крізь віки» у 15 т., «Історію українського козацтва» у 2 т., «Історію українського селянства» у 2 т., «Україна і Росія в історичній ретроспективі» у 3 т., «Політичну історію України. XX століття» у 6 т. Вийшли друком «Юридична енциклопедія» у 6 т., «Українська дипломатична енциклопедія» у 2 т., «Великий юридичний енциклопедичний словник», «Антологія української юридичної думки» в 10 т. Оpubліковано «Історію Львова» у 3 т., історико-біографічний енциклопедичний довідник «Київ».

Завершено роботу щодо реалізації загальноакадемічного проекту видання серії «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського» у 10 т., 16 кн. до 150-річного ювілею видатного вченого. Видано дев'ять томів «Енциклопедії історії України», 13 томів «Енциклопедії сучасної України», 88 книг науково-документальної серії «Реабілітовані історією», 9 томів у 12 книгах серії «Історія Національної академії наук України», які охоплюють період 1918–1955 рр., 16 томів серії «Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів». Здійснюється підготовка і видання інших багатотомних праць: «Звід пам'яток історії та культури України» у 28 т., творів М. С. Грушевського у 50 т., творів Д. І. Яворницького у 20 т., «Архів Коша Нової Запорозької Січі» в 30 т., «Український Дипломатарій XVI–XVIII ст. Універсали та листи українських гетьманів і полковників» в 25 т., «Джерела з історії Південної України XVIII–XX ст.» у 30 т., «Усна історія Степової України» у 20 т.

На виконання Указу Президента України від 02.01.2013 р. № 1/2013 «Про Велику українську енциклопедію» та відповідних рішень президії НАН України за активної участі установ відділення розпочалася робота над реалізацією фундаментального академічного науково-видавничого проекту щодо створення багатотомної «Великої української енциклопедії».

Інститут соціології НАН України щорічно здійснює національний соціологічний моніторинг, результати якого знаходять узагальнення у виданнях серії «Українське суспільство. Соціологічний моніторинг». Інститут бере участь у масштабному міжнародному соціологічному проекті «Європейське соціальне дослідження», підсумки якого публікуються у виданнях серії «Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами Європейського соціального дослідження».

Загалом установи відділення видають щорічно до 150 монографій загальним обсягом близько 3,5 тис. обл.-вид. арк., зокрема до 20 монографій і

збірників обсягом близько 500 обл.-вид. арк. за кордоном, понад 160 підручників, довідників, видань науково-популярної літератури, до 20 брошур, рекомендацій, методик, до 5 тис. статей (у тому числі близько 400 – за кордоном), 18 наукових журналів і близько 40 видань, що продовжуються, – щорічників, альманахів, наукових записок, збірників.

Відділення і його установи здійснюють копітку роботу з координації фундаментальних і прикладних досліджень, визначення наукових пріоритетів, перспективних наукових завдань і науково-методичних підходів до їх вирішення. На базі установ відділення діють Інформаційно-бібліотечна рада НАН України, Український національний комітет візантиністів, Український комітет славістів, Український національний комітет з вивчення країн Центральної і Південно-Східної Європи, Археографічна комісія НАН України, Комісія НАН України з наукової спадщини академіка В. І. Вернадського, Комісія НАН України з вивчення українсько-польських історичних та культурних зв'язків, Комісія з вивчення історії українського права, Українсько-румунська комісія з історії, археології, етнології та фольклористики. Установи відділення відіграють визначальну роль у діяльності Українського філософського товариства, Української асоціації політологів, Соціологічної асоціації України, Національної спілки краєзнавців України, Українського біографічного товариства, Української асоціації релігієзнавців, ряду спеціальних галузевих наукових товариств.

Важливе місце в діяльності відділення належить співробітництву з галузевими академіями, міністерствами і відомствами, науковими товариствами, що дає змогу ефективно об'єднувати навколо відділення інтелектуальний потенціал відомчої та університетської науки, здійснювати координацію наукових досліджень. Особливого розвитку набула творча співпраця з національними академіями правових і педагогічних наук України, Національним інститутом стратегічних досліджень, профільними комітетами та Інститутом законодавства Верховної Ради України, міністерствами освіти і науки, культури, закордонних справ, Державною архівною службою України, Товариством «Знання» України, Українським товариством охорони пам'яток історії та культури.

Академічні соціогуманітарні інститути чимало уваги приділяють упровадженню теоретичних досягнень у практику освіти й культури. Зокрема, у складі відділення успішно функціонує Київський університет права НАН України, при Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України діє Вища школа філософії, при Інституті соціології НАН України – Вища школа соціології.

Стрімке піднесення соціально-гуманітарних досліджень у НАН України створило умови для значного розширення співпраці з провідними зарубіжними науковими й освітніми інституціями та культурологічними центрами, інтенсивнішого залучення установ відділення до міжнародної наукової кооперації. Помітне місце в міжнародній співпраці установ відділення посідає співробітництво в межах Міжнародної асоціації академій наук (МААН). Установи відділення беруть активну участь у щорічних спільних конкурсах НАН України й Російського гуманітарного наукового фонду (РГНФ), започаткованих за сприяння МААН. Також під егідою МААН працює Асоціація історичних інститутів країн СНД, створена внаслідок співпраці Інституту історії України НАН України з Інститутом загальної історії РАН. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського забезпечує діяльність Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН. Відділення здійснює функції координатора співпраці НАН України з Міжнародним союзом академій наук (Union Académique Internationale, International Union of Academies, UAI-IUA). Зокрема, представники відділення беруть участь у засіданнях генеральних асамблей союзу, роботі його комітетів соціогуманітарного профілю.

Провідні вчені відділення входять до складу авторитетних зарубіжних наукових організацій. Зокрема, академік В. Кремень є іноземним членом Російської академії освіти; академік О. Онищенко – членом Європейської академії наук, мистецтв і літератури, іноземним членом Македонської академії наук і мистецтв; академік М. Попович – членом Міжнародної академії філософії (Єреван – Амстердам – Берклі); академік В. Тацій – членом Міжнародної асоціації кримінального права (Париж); академік П. Толочко – іноземним членом Російської академії наук, членом-кореспондентом Німецького археологічного інституту (Берлін), членом Академії Європи (Лондон); академік Ю. Шемшученко – іноземним членом РАН, членом-кореспондентом Міжнародної академії порівняльного права (Гаага), Міжнародної академії астронавтики (Стокгольм – Париж); член-кореспондент В. Баран – членом-кореспондентом Німецького археологічного інституту; член-кореспондент М. Котляр – іноземним членом Польського нумізматичного товариства (Варшава).

Велике значення в діяльності відділення має організація представницьких наукових форумів, конференцій, круглих столів. Спільно з Українським комітетом славистів відділення надає всебічне сприяння в підготовці й проведенні міжнародних з'їздів славистів. Зокрема, у роботі ювілейного XV з'їзду, який відбувся в серпні 2013 р. у Мінську, взяла участь делегація НАН України, у складі якої були провідні вчені відділення.

Значний суспільний резонанс отримало щорічне проведення представницьких наукових конференцій до Дня Конституції й річниць незалежності України, Дня слов'янської писемності і культури; Сходознавчих читань, Курасівських читань, Наукових читань імені академіка Я. Ісаєвича, Біографічних читань пам'яті В. Чишка; міжнародних конференцій з бібліотечної та інформаційної справи.

Ряд провідних учених відділення стали лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки: В. Баран (з 1995 р. член-кореспондент), О. Приходнюк, Д. Козак, Є. Максимов, Б. Магомедов, С. Пачкова, Р. Терпиловський, А. Сміленко (1991 р., за монографію «Слов'яни Південно-Східної Європи у переддержавний період»); іноземний член академії О. Пріцак (1993 р., за цикл праць «Україна і Схід»); академік І. Курас, член-кореспондент В. Литвин (з 2003 р. – академік), М. Дмитрієнко [1999 р., за серію монографій «Українська фалеристика та боністика» (у співавторстві з Д. Табачником)]; академік В. Смолій, член-кореспондент О. Реєнт, член-кореспондент М. Котляр, С. Кульчицький, В. Даниленко (з 2003 р. – член-кореспондент), О. Русіна, О. Толочко (з 2009 р. член-кореспондент), член-кореспондент В. Баран (2001 р., за цикл праць «Україна крізь віки»); академік П. Толочко, член-кореспондент С. Крижицький, Д. Козак, О. Моця (з 2003 р. член-кореспондент), В. Мурзін, Г. Івакін (з 2009 р. член-кореспондент), А. Русяєва, В. Отрощенко, В. Круц (2002 р., за цикл праць «Давня історія України» та «Етнічна історія давньої України»); академіки В. Тацій, Ю. Шемшученко, член-кореспондент В. Погорілко, член-кореспондент В. Семчик, В. Нагребельний, В. Денисов, І. Усенко, О. Мироненко, В. Горбатенко, М. Зяблюк (2004 р., за багатотомну наукову працю «Юридична енциклопедія»); академік В. Кремень [2005 р., за 6-томне видання «Енциклопедія етнокультурознавства» (у співавторстві)]; академік О. Онищенко, Л. Костенко [2008 р., за роботу «Фізичні методи і комп'ютерні засоби реєстрації, зберігання і використання великих обсягів інформації» (у співавторстві)].

Напрацювання установ відділення, розбудований ними впродовж багатьох років потужний потенціал української соціогуманітаристики дають змогу успішно розв'язувати важливі наукові проблеми й завдання загальнонаціонального, державного рівня. У довгостроковій перспективі провідним напрямом наукового пошуку відділення стануть дослідження політико-правових, соціокультурних та історичних аспектів всебічної модернізації держави й суспільства в Україні, вивчення характеру взаємовідносин у тріаді «особа – суспільство – держава» як одного з головних індикаторів розвитку країни і її соціуму, розроблення системних

пропозицій щодо державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, оптимізації його відносин з державою.

У центрі уваги перебуватимуть також проблеми прогнозування динаміки політичних, соціальних змін і суспільної свідомості; завдання утвердження національної ідеї й громадянської солідарності; піднесення інтелектуального й духовного потенціалу нації; проблеми культурно-цивілізаційного діалогу ХХІ ст. та інтеграції України у світове співтовариство.

Особливого значення набуває вивчення шляхів консолідації українського суспільства, формування нового рівня світоглядної, політичної, управлінської культури громадян України; захисту прав й інтересів людини; гармонізації міжетнічних і міжконфесійних відносин в Україні, безконфліктного вирішення мовних проблем і забезпечення мовно-культурних потреб населення; збереження етнокультурної ідентичності українців й етнічних меншин України.

Отже, Відділення історії, філософії та права НАН України зустрічає 95-річчя академії вагомими здобутками й широкими творчими планами. Їх реалізація й надалі визначатиме провідну роль відділення та НАН України в комплексному дослідженні соціально-економічного, політичного, культурного та етнонаціонального розвитку України, осмисленні трансформаційних процесів, що відбуваються у вітчизняному соціумі, виробленні стратегічних прогнозів і розробленні оптимальних моделей соціально-економічного й суспільно-політичного розвитку, науковому забезпеченні реалізації державної політики, спрямованої на розбудову в Україні якісно нового суспільства постіндустріальної, інформаційної доби, здатного до сприйняття й реалізації загальнолюдських цінностей, передових моделей і стандартів цивілізаційного розвитку (*Онищенко О. Відділення історії, філософії та права НАН України // Вісник НАН України. – 2013. – № 11. – С. 101, 107, 112–116*).